

Střítecký, Jaroslav

Karafiát, Jan (editor)

Touha po pochopení a vyjádření konce jednoho světa

In: Střítecký, Jaroslav. *Studie a stati*. 2. Karafiát, Jan (editor). Vydání první
Brno: Masarykova univerzita, 2020, pp. 142-145

ISBN 978-80-210-8879-5 (1. sv.); ISBN 978-80-210-9569-4 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/142482>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

TOUHA PO POCHOPENÍ A VYJÁDŘENÍ KONCE JEDNOHO SVĚTA

Hluboko ve třicátých letech, krátce po nástupu nacistů k moci, provázel Stefan Zweig jednoho z přátel svou vilou v Salcburku a tesklivě opakoval: „*Měl jsem krásný byt. Pohleďte, jak pěknou jsem měl knihovnu.*“ Na návštěvníka to působilo přízračně. Vše ještě stálo na svém místě a patřilo zámožnému a v evropských kulturních kruzích od Paříže po Moskvu váženému muži. Stefan Zweig však věděl své – už dlouho a dobře.

Román, který čtenář právě dočetl, byl dokončen rok před druhou světovou válkou, jeho děj se odehrává v posledním roce míru před světovou válkou první. Kratičký prolog spíná obě časové roviny v předznamenání. Nejvlastnější důvod hlubokého zneklidnění je výslovně připomenut v nejkratším odstavci, zato však tak přesně, že si musíme uvědomit, kdy dílo vzniklo a kdy Zweig zemřel (1942), abychom jeho věty nepokládali za sentence ex post. *Netrpělivost srdce* je prodchnuta rozechvěním, jež nelze vysvětlit pouze vnímavostí, s níž se Zweig vnořil do nitra postav svého příběhu. Je příznačné, že mučivá touha po pochopení a vyjádření konce jednoho světa vzešla se tu v román, jediný, který jsme od Stefana Zweiga donedávna znali a jediný, který on sám za román uznal.⁹⁹ Problém přerostl možností psychologické novely a jeho autenticita se vzpírala srovnávání s historickými rekonstrukcemi vzorů jednání.

Román o netrpělivosti srdce psal Stefan Zweig pro útěchu, ale i jako shrnutí osobní a společenské zkušenosti. Umělecká stylizace tu není pouhým ozdobením objektivní látky nebo jejím převedením ve snadněji srozumitelné podobenství: proniká do skrytosti vztahů, splétajících věčné i malicherné obrazce jednotlivých životů s pohyby dějinnými a společenskými.

99 Teprve před několika lety byl ve Zweigově pozůstalosti objeven dosud neznámý rukopis románu *Opojení z proměny* (*Rausch der Verwandlung*, Frankfurt am Main: S. Fischer, 1982).

Strhující a jímavý příběh – z jiného pera by se snadno proměnil ve řvavě sentimentální kýč – je prosycen dvěma významovými vrstvami.

První nazvěme mravy. „*Forma znamená jistotu*“, dočítáme se ve Zweigově knize a nemůžeme nezpomenout na Brochova Pasenowa z prvního dílu trilogie *Náměsíčníci*, setrvávajícího v uniformě i na novomanželském loži, na Rothova starého i mladého Trottu, nacházející vždy znovu držadlo jistoty v nespornosti formy. Formy chování zajisté zaváděly hierarchizující rozdíly, ale v jistém smyslu je i smazávaly. Byly-li v příslušných souvislostech řádně dodrženy, dotvrzovaly dosažené postavení a vytěšňovaly otázku, jak k němu kdo došel. Teprve s dnešním odstupem lze chápat, co to znamenalo ve starém Rakousku a navíc ve Vídni, a to zvláště pro ty, kdo se prodrali na slunce sociální emancipace teprve nedávno a tak zčerstva, že se jejich rozdychtěný dech dosud nestačil uklidnit. Skryli se za formami, za formulemi, za pravidly mravu. Zweig ve svých pamětech vzpomíná na 1. máj roku 1890. Dětskýma očima viděl nezkraslené podstatné: proletářské masy názorně vstoupily na půdu oficiální veřejnosti tím, že prokázaly vynikající schopnost dodržet formu. V kotli národů a tříd stávalo se dodržení formy dokonce i zbraní, jíž bylo možno dožadovat se v daném okruhu rovnosti.

Zavedlo by nás daleko od Zweigovy knihy, kdybychom začali uvažovat o stopách této minulosti v české kultuře a českém kulturním charakteru. Poznamenejme jen na okraj, že i tato věc se nás týká. Kolikrát byli naši otcové vyzváni, aby projevili svou vyspělost sebekázní a dodržením pravidel, která si nestanovili? Vždyť z čeho jiného pramení humor Haškův nebo v jemnější a všestrannější podobě humor Roberta Musila?

Světobčan Stefan Zweig přesně popisuje rituál zdvořilostních návštěv v městečku na rakousko-uherském pomezí. Čtenář se snadno přesvědčí, že to není pouhé výpomocné vehiculum děje. První hrdinovy i čtenářovy dojmy z pána z Kekesfalvy jsou dojmy ze splynutí člověka s formou. Poručík Hofmiller – podobně jako Rothův baron von Trotta mladší – žije v celém románu až na závěr a prolog jenom svou vlastní společenskou formou. Posádkový velitel, charakterizovaný jako bytost zcela nekulturní, jedná v klíčovém okamžiku pevně a humánně protože k tomu má formy. Důstojnické mravy Zweigovi k srdci nepřírostly, nicméně líčí je bez satirizující hyperbolizace, nápadně střízlivě – jako kdysi jasně vymezenou formu života postupně pustošenou vášněmi. Není nahodilé, že hrdinou pluku je dezertér, jemuž se podařilo ulovit movitou dámu, a tak se od jedněch vnucených životních forem osvobodit převzetím jiných, privátnějších. Zweig jej nelíčí se sympatiemi, ale ani se stavovským opovržením. Jeho naprosto důsledný antimilitarismus prošel již zkouškou první světové války, kdy patřil k pacifistickému okruhu Romaina Rollanda, ba neváhal stavět se ostře kriticky k dílčím nedůslednostem v Rollandových stanoviscích.

Druhou významovou vrstvu nazvěme psychologickou. Bývá se Zweigovým jménem spojována právem, málokdy však s pochopením. Říci totiž, že Stefan Zweig je

pronikavý psycholog, je nejen pravda, ale také kus zneškodňujícího výkladu. Jeho psychologie není jen pasivně odráživá, vcítující a porozumivá, jak bývalo u pozdně buržoazních literátů běžné. Má jasné meze a jasný úkol. Stálost a stálá opakovatelnost psychologických konstelací kontrastuje s podobami, v nichž se sociálně, historicky a kulturně realizují.

Zweig byl výborně poučen Freudem, ale za psychoanalytika jej pokládat nelze. V jeho románě nenajdeme ani jedinou psychoanalytickou či psychosymbolickou rekvizitu, a to ani na místech, kde to čtenář s jistotou bezděčně očekává. Zajímal jej totiž člověk jako člověk. Zajímalo jej ryze lidské jádro chování v určitých situacích. Individuální jej zajímalo obecně a obecné individuálně.

V tom nabyl ceny rámec někdejších životních forem. Umožňoval odlišit determinované od svobodného a znemožňoval únik z osobního rozhodnutí k patetickému boření rámcových konvencí či ještě ubožejších kulís.

Psychologický rozbor jednání upevňoval u Zweiga vědomí zodpovědnosti: výlučné vyvozování jednání z determinací se obnažilo jako alibismus. Nacistická éra to posléze mnohonásobně demonstrovala.

Proto Zweig nikdy nepřestal milovat dílo Maxima Gorkého, oceňoval Leonida Andrejeva, těšil se z toho, že Lunačarskij přednášel v Moskvě o jeho knize věnované Verhaerenovi. Nebyla v tom sympatie politická v úzkém smyslu slova, zato však všem determinantám navzdory planoucí naděje, že svět bude možno univerzálně humanizovat a že tento úkol reálně spočívá v rukou lidí, a nikoli ve filozoficko-dějinných fikcích. Neznepokojuje nás dnes v žádném smyslu, že byl proto Zweig nařčen několikrát z komunismu. Pro Zweiga byla psychologie důležitá jako příslib svobody, jako humanizační naděje.

Mezi oběma objektivními významovými vrstvami plyne románový děj. Vyznačuje se pochopením poměrů, ale i respektem k individuální osobnosti. Na Kekesfalvově historii pominul autor možnost sentimentální identifikace právě tak jako lacině rozhořčenou kritiku židovského vydřiducha. Jeho kritika je soucívavá, ale ve svých ostnech mnohem hlubší. Předně poskytuje obraz potrestané pýchy. Splynout s ní však nemůže, a to nejen proto, že by souzněl s fikcemi antisemitskými. Trest postihuje provinilého jen prostřednictvím zničení jiného života. Navíc nad provinilostí samotnou klene se otazník. To je pro Zweiga příležitost ke studii člověka za určitých okolností.

Kritičnost této studie není v běžném smyslu sociální. Je prohloubena mravně: vnější emancipace nemůže nahradit plně lidskou, na jejíž problémy musí dříve nebo později dojít; ba právě zlomením nejkřiklavějšího pokoření se otvírají v nahotě a propastnosti. Zbohatnutí nepomůže.

Vzestup pána z Kekesfalvy je navzdory napínavému koloritu vylíčen velmi reálně a objektivně: ekonomické prostředky měly vést k nabytí lidské důstojnosti. Manželství uraženého a poníženého, který se vyhrabal na slunce majetnosti jen inteligentně uplatněnou houževnatostí a lstí, s plachou a poddanstvím zlomenou

osobou, z níž nečekaně zazářilo ženství a mateřství, nebylo šťastné nekonečně. Kromě zděděných zkušeností z diaspory věděl Stefan Zweig dříve než jiní, že se tato emancipace nepovedla ani těm, jimž se povedla: ranou osudu budou skoseni všichni. Každý jednotlivý život má svou cenu. Smrt zmrzačené dívky, kterou čtenář tolik lituje, křičí proti smrti miliónů, kterou jsme si navykli pokládat za součást uplynulých dějin. Proto také její podivný milý projde válečnými poli živ a zdrav. Není hrdina, nemá jen koho vykoupit.

Zweigův pohled na svět byl založen na iluzích, do nichž tak vkořenil svůj život, že na jejich rozbití dobrovolně zemřel. Při takovém poukazu musíme však být obezřetní, abychom maně nepřítakali vrahům. Neboť nejlepší z Zweigových iluzí se nerozložily, ale byly brutálně zničeny mocnostmi, jež se staly nadmíru neiluzorní silou a bezostyšně manipulovaly osudy desítek miliónů, ač světonázorově nejen nebyly zušlechtěny, ale vyvěraly z barbarské směsi temně instinktivní agresivity, sekularizované pověrečnosti a samozvaně cynického mesianismu. Proti tomu byla Zweigova iluze – jakkoli se s ní dnes nemůžeme ztotožnit – útočištěm konkrétně humánní naděje.